

SİSTEMATİK KELAM AÇISINDAN İMAM-I AZAM EBU HANİFE'NİN AKAİD RİSALELERİNDE İMAN ESASLARI

Doç. Dr. Hasan KURT*

ÖZET

“Sistemantik Kelam Açısından İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Akaid Risalelerinde İman Esasları” adını taşıyan bu makalede, Ebu Hanife'nin iman esaslarıyla ilgili görüşleri incelenmiştir. İmam-ı Azam'ın el-Fikhü'l-ekber, el-Fikhü'l-ebzat, er-Risale, el-Âlim ve'l-Müteallim ve el-Vasiyye adlı beş eserinde dağınık ve düzensiz bir halde bulunan itikadi görüşleri, Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kaza ve kadere iman başlıkları altında sistemli bir hale getirilerek değerlendirilmiştir. Araştırmada Ebu Hanife'nin iman esaslarıyla ilgili görüşlerinin daha doğru anlaşılmasına, O'nun kelamcılık yönüyle tanınmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, peygamber, ahiret, iman, Ebu Hanife

IMAN PRINCIPLES IN THE AKAID TREATISES OF IMAM-I AZAM EBU HANIFE ACCORDING TO SYSTEMATIC KALAM

ABSTRACT

In this paper, which is titled as “Iman Principles in the Akaid Treatises of Imam-ı Azam Ebu Hanife according to Systematic Kalam”, Ebu Hanife's thoughts about iman principles are examined. Imam Azam's five works of the “el-Fikhü'l-ekber, el-Fikhü'l-ebzat, er-Risale, el-Âlim ve'l-Müteallim ve el-Vasiyye” keep his thoughts in a random and scattered order. In this work they are assessed systematically under the titles as belief in Allah, angels, scriptures, messengers, hereafter, and divine providence and destiny. It is aimed in this

* Bartın Üniversitesi DKAB.

research to understand Ebu Hanife's thoughts about iman principles better, contributing to articulate his theological aspect.

Key Words: Allah, messenger, hereafter, iman, Ebu Hanife

GİRİŞ

Hicri 80/699 yılında Küfe'de doğan Ebu Hanife'nin tam adı Numan b. Sabit b. Zûta b. Mâh'tır. Hicrî 150/767 yılında Bağdat'ta vefat eden Ebu Hanife'ye dönemindeki alimler arasında önemli bir konuma sahip olması, yeni bir çığır açması, pek çok alimin onun yolunu benimsemesi gibi sebeplerle "İmam-ı Azam" lakabı verilmiştir. Aynı zamanda Irak halkının "hanife" adını verdiği yazı malzemesini sürekli yanında taşıdığından ya da sözlükte haktan ve doğru yoldan ayrılmayan anlamındaki "hanif" kelimesinin uygunluğundan dolayı kendisine "Ebu Hanife" de denilmiştir.¹ Babasının Fars, annesinin Hint menşeli olduğu ya da kendisinin Türk asıllı olduğu gibi çeşitli milletlere nispeti rivayet edilmektedir. Bu durum babası Sabit'in çeşitli yerlerde bulunduktan sonra Küfe'ye yerleşmesi ya da büyük ve önemli bir alim olan Ebu Hanife'nin değişik milletler tarafından sahip çıkılması şeklinde açıklanabilir.² Keskin zekasıyla küçük yaşlarda Kuran-ı Kerim'i ezberleyen İmam-ı Azam, Küfe ve Basra'nın önemli alimlerinden kıraat, Arapça, edebiyat, hadis ve fıkıh gibi çeşitli dersler almış, pek çok öğrenci yetiştirmiş özellikle akaid ve cedel ilminde ilerleme kaydederek dönemindeki inkarcı ve bidatçı akımlarla mücadele edebilecek konuma yükselmiştir.³

¹ İbn Hacer, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed el-Heytemi, el-Hayrâtü'l-Hisân fi Menkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanife, Kahire 1304, s. 32; İbn Abdülber, Ebü Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah en-Nemerî, el-İntika' fi Fezâilî'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ: Malik b. Enes el-Asbâhi el-Medeni, Muhammed b. İdris eş-Şafii el-Muttalibi, Ebü Hanife Numan b. Sabit el-Kufî, Kahire, 1350, s. 123.

² Hamidullah, Muhammed, İslam'da Devlet İdaresi, trc. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1963, s. 31; Uzunpostalcı, Mustafa "Ebu Hanife", DİA, İstanbul 1994, X,131; Şibay, Halim Sabit, "Ebu Hanife", İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1940, IV, 25.

³ Bkz. İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968, VI, 368-369; İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1979, X, 325-326; İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, nşr. İhsan

Ebu Hanife itikadi konularda Kuran ve sünnetin belirlediği temel prensipleri esas alarak Hz. Peygamber ve sahabeden intikal eden ve Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından da kabul edilen iman esaslarını savunmaya çalışmıştır. Ebu Hanife'nin akaid alanındaki bu görüşlerinin zamanla Ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur. İmam-ı Azam'ın itikadi görüşleri günümüze *el-Fıkhü'l-ekber*, *el-Fıkhü'l-ebsat*, *er-Risale*, *el-Âlim ve'l-müteallim* ve *el-Vasıyye* adlı beş eseriyle ulaşmıştır. Bunlardan başka muhtelif rivayetlerle kendisine ulaşmış hadislerden oluşan müsnedler ile çeşitli tarih, fıkıh ve menâkib eserlerinde İmam-ı Azam'a ait bilgiler⁴ yer verilmektedir. Bu çalışmada Ebu Hanife'nin daha ziyade akaid risaleleri esas alınacaktır.

Bir kısım Mutezile bilginleri ile onları destekleyen bazı müsteşrikler İmam-ı Azam'ın herhangi bir eser kaleme almadığını iddia ederken⁵ bazıları da Ebu Hanife'nin önce kelamla ilgilenip daha sonra fıkhaya yönelerek kelam ilmiyle meşgul olunmamasını tavsiye ettiğini⁶ ileri sürmüşlerdir. Halbuki İmam-ı Azam, eserlerinde dindeki fıkıhın ahkâmındaki fıkıhtan daha üstün olduğunu⁷ ifade etmektedir. İmam-ı Şafî (ö. 204/820) insanların kelam ilminde Ebu Hanife'ye muhtaç olduklarını vurgularken Abdülkahir el-Bağdâdî (ö.429/1037) Onu ilk kelamcı ve mezhep kurucusu

Abbas, Beyrut 1968, II,163-164; Ebû Zehra, Muhammed, Ebû Hanife Hayâtühü ve Asruhü-Ârâ'ühü ve Fıkhu, Kahire 1947 s. 22-24; Uzunpostalcı, a.g.m. s. 131.

⁴ Bazıları şunlardır: Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, İhtilâfû Ebî Hanife ve İbn Ebî Leylâ, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1938; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, Menâkübü Ebî Hanife ve Sahibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. Hasan, Kahire 1366; Abdülhalîm el-Cündî, Ebû Hanife Batalû'l-Hürriyye ve't-Tesâmüh fi'l-İslâm, Kahire 1966; el-Hârizmî, Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Menâkübü Ebî Hanife, Beyrut 1981; Bezzâzî, Muhammed b. Şihâb, Menâkübü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanife, Beyrut 1981; Vehbî Süleyman Gâvecî, Ebû Hanife en-Numan İmâmü'l-Eimmeti'l-Fukaha, Dımaşk ts.; el-Bağdâdî, Ebu Muhammed b. Gânim, Mecmaü'd-Damânât fi Mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebi Hanife en-Nu'mân, Beyrut 1987; Ebû Zehra, Muhammed, Ebû Hanife Hayâtühü ve Asruhü-Ârâ'ühü ve Fıkhu, Kahire 1947.

⁵ Bezzâzî, Menâkübü'l-İmâmî'l-A'zam, s.122; Schacht J., "Abu Hanife al-Numân", The Encyclopadia of Islam, Leiden 1954, I, 123-124; Madelung W., "Early Sunni Doctrine Concerning Faith as Reflected in The Kitaba'l-Imam Of Abu Ubayd el-Kasım b. Sallam", Studia Islamica Paris 1970, c. XXXII, s. 233.

⁶ Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Menâkübü Ebî Hanife, s. 51-59; Bezzâzî, Menâkübü'l-İmâmî'l-A'zam, s. 136-139.

⁷ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 44.

olarak⁸ tanımlamaktadır. Bazılarına göre ise Ebu Hanife'nin kelimelerle meşguliyeti ve bidat ehli fırkalarla mücadelesi fıkıhla ilgilenmesinden sonra⁹ da devam etmiştir. Ayrıca İbnü'n-Nedim (ö.385/995),¹⁰ Ebu Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1100),¹¹ Bezzazî (ö. 827/1426)¹² Taşköprüzâde (ö. 968/1561)¹³ ve Fuat Sezgin¹⁴ gibi alimler Ebu Hanife'ye ait eserler bulunduğunu kaydetmişlerdir.¹⁵ Bu rivayetlerde de görüldüğü gibi Ebu Hanife'nin hiçbir eser kaleme almadığı ya da hayatının ilk döneminde kelimelerle meşgul iken daha sonra bundan vazgeçmiş olduğu iddiası hem eserlerinde bu konudan bahseden alimlerin verdiği bilgilere hem de Ebû Hanife'nin kendi risalelerindeki görüşlerine aykırı düşmektedir. Dolayısıyla İmam-ı Azam Ebu Hanife Ehl-i Sünnet itikadının oluşmasında önemli bir yeri olan ve bu alanda üzerinde çalışılması gereken kelimeler alimlerinden biridir. Bu sebeple Onun akaid risalelerinde iman esaslarıyla ilgili dağınık ve düzensiz bir şekilde yer alan görüşlerini sistemli bir şekilde ele alarak kelami yönünün daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla böyle bir çalışma yapılmıştır.

İmam-ı Azam Ebu Hanife iman esaslarından bahsederken öncelikli olarak Cibril hadisi diye meşhur olan rivayeti nakletmektedir. Ebu Hanife'ye Alkame b. Mersed (ö.120/737), Yahya b. Ya'mer'den (ö.115/728) o da Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) gelen bu rivayette, bir gün Cibril (a.s) dini öğretmek amacıyla Hz. Muhammed'e (sav) gelmiş, Ona iman, İslâm ve ihsanın ne demek olduğunu sormuş, Hz. Peygamber'in verdiği cevapları doğrulamıştır. Bahsi geçen rivayette Hz. Peygamber imanı: Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere inanmak;

⁸ Abdülkahir el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkahir b. Tahir, el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyanü'l-Firkatin'n-Naciye minhüm, Kahire 1948, s. 363.

⁹ Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Menâkıbü Ebî Hanife, 151-152 vd.; Bezzâzî, Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam, s. 224-225 vd.

¹⁰ İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak el-Fihrist, nşr. Rıza Teceddüt, Tahran 1971, s. 255-256.

¹¹ Ebu Yüsr Muhammed el-Pezdevî, Usûlü'd-Din, Kahire 1963, s. 4.

¹² Bezzâzî, Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam, s. 122.

¹³ Taşköprüzâde, Ebu'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, Miftahü's-Saâde fi Misbahî-Siyâde fi Mevzûâtî'l-Ulûm, Kahire 1968, II, 159.

¹⁴ Sezgin Fuat, Geschichte des Arabischen Schrifttum s, E.J. Brill, Leiden 1967, III, 32.

¹⁵ Bkz. Beyazizade Ahmed Efendi, Usûlü'l-Münife li'l-İmam Ebû Hanife/ İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadi görüşleri, trc. Çelebi İlyas, İstanbul 1996, s.33-36.

İslâm'ı: namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek haccetmek ve cünüplükten temizlenmek; ihsanı da: Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek¹⁶ olarak açıklamıştır. Ebu Hanife'ye göre bu esasları ikrar etmek İslam'ın tamamını kabul olduğu için bunları söyleyen kişi mümindir.¹⁷ Ebu Hanife'ye göre tevhidin aslı ve iman etmenin en doğru yolu, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inanıp, bunların tümü hakır demektir.¹⁸ Buradan hareketle onun akaid risalelerinde düzensiz bir şekilde yer alan iman esaslarıyla ilgili bilgileri şu şekilde belirleyip incelemek mümkündür:

1-ALLAH'A İMAN

Günümüz ilmihal ve akaid kitaplarındaki Allah'a iman konusunda genel olarak; Allah inancı, Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'ın varlığının delilleri, Allah'ın isim ve sıfatları gibi başlıklar yer almaktadır. Allah'a iman, Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine kemal sıfatlarla mevsuf olup aciz ve noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna inanmak şeklinde tarif edilmektedir. Yüce Allah'ın vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün lil-havadis, kıyam bi nefsihi gibi zatî; hayat ilim, semî, basar, irade kudret, kelam ve tekvin gibi subutî sıfatları vardır ki bunların hepsi ezeli ve ebedidir.¹⁹ İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Allah'a iman konusundaki görüşlerini şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Ebu Hanife'ye göre Yüce Allah, sayı bakımından değil, ortağı olmaması yönüyle birdir. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. O'na hiçbir şey denk değildir. O yarattıklarından hiç birine benzemez. Allah isimleri, zatî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır. Allah diğer şeylere benzemeyen bir şey'dir. Allah'ın varlığı cisim, cevher ve araza ben-

¹⁶ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 45.

¹⁷ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 46. Bu rivayette İslam'ın tanımında geçen "cünüplükten temizlenmek" ifadesi sahih hadis kitaplarında zikredilen Cibril hadisinde bulunmaktadır, bkz. Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân", 1; Tirmizî, "İmân", 4.

¹⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s.70.

¹⁹ Bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, İslam Akadi ve Kelama Giriş, İstanbul 1997, s. 50-99; Kılavuz, İlmihal: İman ve İbadetler, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, I, 81-91.

zemez, O'nun zıddı, eşi ve benzeri yoktur.²⁰ Allah kullarından bir şey talep etmez ancak kullar Allah'tan isterler. Allah'ın kullar üzerindeki hakkı kendisine kulluk etmeleri, hiç bir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır. Böyle yaptıklarında kullar Allah'tan bağışlanma ve sevap beklerler.²¹

Ebu Hanife Allah'ın varlığı ve birliği konusunu İhlas suresindeki ayetlerin anlamını esas alarak açıklamakta ardında da Allah'ın birliği konusunda tecsim ve teşbihe kayanların görüşlerini şöyle eleştirmektedir:

Bir Yahudi'ye kime ibadet ettiği sorulursa Allah'a ibadet ediyorum, der. Kendisine Allah sorulduğunda ise O'nu insan şeklinde yaratılmış olan oğlu Üzeyir olarak tanımlar. Hâlbuki böyle inanan kimse Allah'a iman etmiş olmaz. Aynı şekilde bir Hıristiyan'a, kime ibadet ettiği sorulursa o da Allah'a ibadet ediyorum, der. Kendisine Allah sorulduğunda O'nu İsa'nın bedeninde veya Hz. Meryem'in rahminde olabilen bir varlıkmiş gibi anlatır. Hâlbuki böyle inanan kimse de Allah'a iman etmiş olmaz.²² Zira Allah'ın birliğine inandığı halde Allah'ın çocuk edindiğini iddia eden kimsenin durumu, ölü asla ihtilam olamayacağı halde, ölünün ihtilam olduğunu söyleyen kişi gibidir.²³ Bundan başka Mecusi'ye de, kime ibadet ettiği sorulduğunda o da Allah'a ibadet ediyorum, der. Kendisine Allah sorulduğunda onun ortağı, eşi ve çocuğu olan bir varlık olduğunu söyler. Böyle inanan bir kimse de, Allah'a inanmış olmaz. Bütün bunlardan her birinin nitelikleri ve ibadetleri farklı olmalarına rağmen Allah'ı bilmemeleri ve inkârları birdir. Görüldüğü gibi burada Ebu Hanife tevhid haricindeki Allah'ın birliğiyle ilgili görüşlerin hepsini Allah'ı bilmeme ve inkar olarak nitelendirmektedir. Bundan sonra konuya şöyle bir örnekle açıklık getirmektedir:

Mesela, üç kişi var, bunlardan biri kendisinde, dünyada benzeri olmayan beyaz bir inci olduğunu söylediği halde bir kara üzüm tanesini göstererek bunun inci olduğuna yemin ediyor. İkinci kişi de kendisinde dünyada eşi olmayan bir inci olduğunu söyleyerek bir ayva gösteriyor ve

²⁰ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 70-71; bkz. İhlas 112/1-4.

²¹ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 64.

²² Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 39.

²³ Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s.28.

bunun bir inci olduğuna yemin edip insanlarla tartışmaya giriyor. Üçüncüsü ise benzeri olmayan incinin kendisinde olduğunu söyleyerek bir çamur parçası gösterip bunun bir inci olduğuna dair yemin ederek bahse giriyor. Bu üç kişi de sıfatları farklı olmasına rağmen gerçekte hiçbirinciyi bilmedikleri hususunda birleşmişlerdir. İşte böylece onların sözlerinden iki veya üç ilaha ibadet ettikleri anlaşılır. Oysaki bir olarak vasıflanan Allah'a ibadet, onların taptıklarından başka bir şeydir. Zira Yüce Allah Kuran'da (Ey Peygamber): "De ki: "Ey inkârcılar, Ben sizin taptıklarınıza tapmam, Benim taptığıma da sizler tapmazsınız"²⁴ buyurmuştur.²⁵

Netice itibarıyla İmam-ı Azam Ebu Hanife akaid risalelerinde Allah'ın varlığı ve birliği konusunda özellikle ihlas suresinin mealinden hareketle tevhid prensibine vurgu yapmaktadır. Birden fazla ilah anlayışını benimseyen her türlü inanışın Allah'ı bilmeme ve inkar hususunda birleştiklerini belirtmektedir. Müminlerin böyle kişilerle, Kâfirun suresinde de ifade edildiği gibi, inanç ve ibadet ayrılığı olduğunu vurgulamaktadır.

1.2. Allah'ın Sıfatları

Ebu Hanife'ye göre Yüce Allah, kendisini Kuran-ı Kerim'de nasıl anlatmışsa ancak bu sıfatlarla bilinir. Hiçbir kimsenin Allah'ın şanına uygun bir şekilde hakkıyla ibadet etmeye gücü yetmez. İnsan sadece Allah'ın ve peygamberinin bildirdiği ölçüde Allah'a ibadet eder.²⁶ Allah'ın sıfatlarının yaratılmış ve sonradan olduğunu söyleyen veya bundan şüphe eden kimse Yüce Allah'ı inkâr etmiş olur.²⁷ İmam-ı Azam'ın sıfatlar konusundaki bu genel açıklamalarından sonra onun görüşlerini Allah'ın zatî, fiilî ve haberî sıfatları başlığı altında şöyle incelemek mümkündür:

1.2.1. Allah'ın Zatî Sıfatları

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın zatî sıfatları şunlardır: Hayat, kudret, ilim, semî, basar ve irade. İlim, kudret, kelâm, tekvin ve fiil de Allah'ın ezeli sıfatlarıdır. Yani O ilmiyle sürekli olarak bilir, kudretiyle daima

²⁴ Kâfirûn 109/1-3.

²⁵ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 40.

²⁶ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 75.

²⁷ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 70.

kadirdir, kelâm ile konuşur, tekvin ile devamlı yaratıcıdır.²⁸ Allah birdir, hiç bir şeye muhtaç değildir. Allah daima hayat sahibi, diri olan, kadir, duyan, gören ve bilendir.²⁹ “Allah Musa’ya hitap etmişti”³⁰ ayetinde buyrulduğu gibi Musa (as.) Allah’ın kelâmını işitmiştir. Bununla birlikte Hz. Musa ile konuşmadan önce de Yüce Allah’ın kelâm sıfatı vardır. Allah, Musa ile konuştuğunda ezeli sıfatı olan kelâm ile konuşmuştur. Aynı şekilde Allah yaratmadan önce de ezelde yaratıcıdır.

Allah’ın zati sıfatları yaratılmış olanların sıfatlarına benzemez. Yani O bilendir, kadirdir, görendir, işitendir ve konuşandır ama bunların hiç birisinde insanların sıfatlarına benzemez. Çünkü insanlar, organlar ve harflerle konuşur. Allah ise uzuv ve harflere gerek duymadan konuşur. Harfler yaratılmıştır ama Allah’ın kelâmı yaratılmış değildir.³¹ Yüce Allah kudretiyle kadir, ilmiyle âlim, mülkü ile maliktir. Allah bütün hadiseleri meşietiyile takdir edip ilmi ile dilemiştir.³²

Ebu Hanife burada Allah’ın zati sıfatlarını hayat, kudret, ilim, semi, basar, irade, kelim ve tekvin olarak belirlemiştir. Günümüz din kitaplarında ise aynı sıfatlar Allah’ın subutî sıfatları başlığı altında incelenmektedir. Zati sıfatlar başlığı altında İmam-ı Azam’ın pek fazla değinmediği vücud, kıdem, beka, muhalefetün lil-havadis, vahdaniyet, kıyam bi nefsihi sıfatları yer almaktadır. Ebu Hanife subuti sıfatlara bir başlık altında değil de bazı ayetlerin açıklamalarını yaparken değinmektedir. Böyle bir durum Ebu Hanife’nin itikadi görüşlerinin zaman içinde teknik olarak farklı başlıklar altında tasnif edildiğini göstermektedir. Ebu Hanife bu konuda Allah’ın sıfatlarını sınıflandırmadan daha ziyade, onların ezeli oluşu ve mahlukatın sıfatlarına benzemeyişi üzerinde durmaktadır.

1.2.2. Allah’ın Fiilî Sıfatları

Ebu Hanife’ye göre Allah’ın fiilî sıfatları, tahlik, terzik, inşa, ibda, sun’ ile diğer fiilî sıfatlardır. Allah’ın isim ve sıfatlarından hiçbiri yaratılmadığı ya da sonradan olmadığı için Yüce Allah’ın fiilleri de sonradan

²⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 70.

²⁹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 75.

³⁰ Nisa 4/164.

³¹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 71.

³² Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 64.

yapılan işler gibi mahlûk değildir.³³ Mesela Yüce Allah, rızıklandırmadan önce de rızık vericidir.³⁴ Yüce Allah mahlûkatı aciz ve zayıf oldukları halde güçleri olmaksızın yaratmıştır. Onların yaratıcı ve rızıklandırıcısı “Sizi yaratan, sonra rızıklandıran, sonra öldüren, daha sonra da diriltlen Allah'tır”³⁵ ayetine göre belirgindir.³⁶ Yüce Allah, kullarına karşı çok lütfkârdır, adildir, kulun hak ettiği sevabı kat kat fazlasıyla verir. Yüce Allah kulunu, işlediği günahattan dolayı adaletinin gereği olarak cezalandırdığı gibi lütfuyla da bağışlayabilir.³⁷ Mahlûkat yaratılmadan önce, herhangi bir yer ve mekân yok iken de Allah var olduğu için O her şeyin yaratıcısıdır, istediği her şeyi sıfatlarıyla dilemiştir.³⁸ Ebu Hanife Allah'ın fiili sıfatlarını belirli bir başlık altında inceleme yerine onlardan yeri geldikçe bahsetmektedir. Ebu Hanife'nin delil gösterdiği bazı ayetler şunlardır:

Yüce Allah, “Andolsun, Allah, sana o ağacın altında biat ederlerken mü'minlerden razı olmuştur”³⁹ buyurmuştur. Bu ayete göre Allah, müminlerden razı olmuştur. “Dilediğinizi işleyin”⁴⁰ ayeti Allah'ın tehdidini gösterir. “Semud milletine, doğru yolu göstermiştik, ama onlar kör-lüğü, doğru yolda gitmeye tercih ettiler”⁴¹ ayeti onlara hidayeti göstermiş ve açıklamıştık, demektir. “De ki: “Gerçek Rabbinizdendir.” Dileyen inansın, dileyen inkar etsin”⁴² ayeti ise bu konu da va'îd ifade eder. “Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır”⁴³ ayeti benim birliğimi kabul etsinler anlamına gelmektedir. Buna göre hayrî, şerrî, zararlısı ve faydalısı ile bütün bu fiillerin hepsi Allah'ın takdiriyle gerçekleşmektedir.⁴⁴

³³ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 70.

³⁴ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.

³⁵ Rum 30/40.

³⁶ Ebû Hanife, el-Vasiyye, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 89.

³⁷ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 75.

³⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 63-64.

³⁹ Fetih 48/18.

⁴⁰ Fussilet 41/40.

⁴¹ Fussilet 41/17.

⁴² Kehf 18/29.

⁴³ Zariyat 51/56.

⁴⁴ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 64.

Ebu Hanife'nin konuya delil olarak gösterdiği bazı ayetler de şunlardır: “Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?”⁴⁵; “Eğer biz onlara melekleri indirsek, ölümler onlarla konuşsa ve her şeyi karşılımlarına toplasaydık, Allah dilemedikçe, yine de inanmazlardı; fakat onların çoğu bunu bilmiyorlar”⁴⁶; “Allah’ın izni olmadıkça hiç kimse inanamaz”⁴⁷; “Rabbin dileyseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin, “Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım” sözü kesinleşti.”⁴⁸; And olsun ki, her ümmete: “Allah’a kulluk edin, azdırcılardan kaçının” diyen peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola erdirdi, kimi de sapıklığı haketti”⁴⁹; “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz”⁵⁰ Yâni Allah, takdiri ile dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Hz. Şuayb (a.s.) şöyle söylemişti: “Şuayb, onlara: “İstemezsek de mi? Allah bizi dininizden kurtardıktan sonra ona dönecek olursak, doğrusu Allah’a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimizin dilemesi bir yana, dininize dönmek bize yakışmaz. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz yalnız Allah’a güvendik. Rabbimiz! Bizimle milletimiz arasında hak ile Sen hüküm ver, Sen hükmedenlerin en hayırlısıdır” dedi.”⁵¹; Hz. Nuh şöyle dedi: “Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de faydası olmaz. O, sizin Rabbinizdir, O’na döndürüleceksiniz” dedi”⁵² Keza Yüce Allah şöyle buyurur: “Kadın Yusuf’a karşı istekli idi; Rabbi’nden bir işaret görmeseydi Yusuf da onu isteyecekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik. Doğrusu o bizim çok samimi kullarımızdan-

⁴⁵ Yunus 10/99.

⁴⁶ Enam 6/111.

⁴⁷ Yunus 10/100.

⁴⁸ Hud 11/118-119.

⁴⁹ Nahl 16/36.

⁵⁰ İnsan 76/30.

⁵¹ A’raf 7/89.

⁵² Hud 11/34.

dır”⁵³ Aynı şekilde Yüce Allah: “And olsun ki Süleyman’ı denedik, hükümlerliğini zayıf düşürdük; sonra eski haline döndü”⁵⁴ buyurmuştur.⁵⁵

Ebu Hanife Allah’ın fiili sıfatları konusunda ilgili tahlik, terzik, inşa, ibda, sun’ ile diğer bazı fiili sıfatları ele almıştır. O’na göre bütünüyle Allah’ın fiili sıfatları da ezeldir. Fiili sıfatlardan Allah’ın rızık vermesi, ceza ve mükafat vermesi, razı olması, gazab etmesi, hidayet vermesi, yaratması ve peygamber göndermesi gibi bazıları zikretmiştir. Bu konuda daha ziyade fiili sıfatların ezeli oluşu üzerinde durup Yüce Allah’ın rızık vermeden önce de rızık verici olması gibi fiilleri yaratmadan önce de yaratıcı olduğunu vurgulamıştır. Allah’ın fiili sıfatları konusunda fazla tartışmaya girmeden ilgili ayetleri delil göstermekle yetinmiştir.

1.2.3. Haberî Sıfatlar

Ebu Hanife’ye göre Allah’ın eli, yüzü ve nefsi vardır fakat Kuran’da bu sıfatların nasıl olduğu açıklanmamıştır. Kaderiye ve Mutezile’nin söylediği gibi Allah’ın eli, O’nun kudreti ya da nimetidir, denilemez. Böyle bir durumda Allah’ın sıfatı inkâr edilmiş olur. Allah’ın eli, gazabı ve rızası nasıl olduğu bilinmeyen sıfatlarındandır.⁵⁶ Yüce Allah, kendisini Kuran’da nitelendirdiği gibi tavsif edilir. Allah’ın gazabı cezalandırması, rızası da sevabıdır, denilemez. O’nun eli, kulların elleri üzerindedir, fakat bu el insanların eline benzemez. Allah’ın yüzü, de yaratıklarının yüzüne benzemez. O’nun nefsi yarattıklarının nefsi gibi değildir. O, bütün el, yüz ve nefislerin yaratıcısıdır. Bu sebeple Yüce Allah “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, iştendir, görendir”⁵⁷ buyurmaktadır.

Ebu Hanife’ye göre alimlerin “yed” kelimesi dışında Allah’ın sıfatlarını Farsça söylemeleri caizdir. Allah’ın yakınlık ve uzaklığı mesafe olarak değil keramet ve zillet manasındadır. İtaatkâr bir kul, Allah’a nasıl olduğu bilinmeksizin yakın, isyan eden bir kul da aynı şekilde Allah’tan uzaktır. Yakınlık, uzaklık ve yönelmek, yalvaran kula göredir.⁵⁸ Aşağı tarafın rubûbiyet ve ulûhiyet vasfı ile ilgisi olmadığı için Allah’a dua

⁵³ Yusuf 12/24

⁵⁴ Sad 38/34.

⁵⁵ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 65-66.

⁵⁶ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 71.

⁵⁷ Şura 42/11.

⁵⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 76.

ederken yukarıya doğru yönelinir. Nitekim bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e siyah bir cariye getiren kişi, benim üzerime mümin bir köle azad etmek vacip olmuştu, bunu azad etsem olur mu? diye sorar. Hz. Peygamber de cariye sen mümin misin diye sorunca câriye evet diye cevap verir. Daha sonra Hz. Peygamber Allah nerede, diye sorunca, câriye de semayı gösterir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu câriye mümindir, azat edebilirsin"⁵⁹ buyurur.⁶⁰ Bu sebeple Rabbim semada mı yoksa arzda mıdır bilmiyorum, diyen kimse kâfir olur. Aynı şekilde Allah arş üzerindedir diyen ancak arş semada mı yoksa arzda mıdır? Bilmiyorum, diyen de böyledir.⁶¹

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın ihtiyaç duymaksızın arş üzerine istivası ve istikrarı vardır, arşı ve diğer şeyleri korur. Eğer Allah'ın buna ihtiyacı olsaydı, yaratılmışlar gibi âlemi yaratma ve düzenlemeye gücü yetmezdi. Oturmak veya karar kılmaya ihtiyaç duysaydı arşın yaratılmasından önce Allah'ın nerede olduğu sorusu sorulabilirdi ki Yüce Allah bundan münezzehtir.⁶² Görüldüğü gibi Ebu Hanife haberi sıfatlar konusunda tenzihçi bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre Allah'ın eli, yüzü, nefsi, gazabı, rızası, arşa istivası vardır fakat bu sıfatların nasıl olduğu bilinmez. Bu sıfatlara Allah ve resulünün bildirdiğinden başka bir anlam yüklemek onları inkar anlamına gelir. Aynı şekilde Allah'a yakınlık ve uzaklığın da nasıl olduğu bilinemez, O'na dua ederken uluhiyet ve rububiyet vasfının gereği semaya doğru dua edilir.

2-MELEKLERE İMAN

Ebu Hanife'ye göre melekler bir takım özelliklerinden dolayı insanlara oranla Allah'tan daha çok korkarlar ve O'na daha çok itaat ederler. Özelliklerinden biri onların elçilikle üstün kılınmaları ile Allah korkusu, sevgisi ve bütün güzel ahlâk ile başkalarından üstün yaratılmalarıdır. İkinci bir özellik, onların akli hayrete düşüren başka hadiseleri görebilmeleridir. Üçüncü özellik, onların musibet anında feryat etmemeleridir. Bu gibi sebepler onları günahlardan alıkoymaktadır.⁶³

⁵⁹ Müslim, "Mesacid", 33; Ebu Davud, "Salat", 167.

⁶⁰ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 57.

⁶¹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 55.

⁶² Ebû Hanife, el-Vasiyye, s. 88

⁶³ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 20

Ebu Hanife meleklerin ve bizim yakınlarımızın bir olması, fakat onların insanlara nazaran Allah'tan daha çok korkmalarını şöyle bir misalle anlatır: Eşit seviyede yüzme bilen iki kimse var. İkisi de suyu bol, şiddetli akıntılı bir nehre geliyorlar. Bunların biri suya girme konusunda çok cesaretliyken diğeri ise korkuyor. Yahut aynı hastalıktan muzdarip olan iki hastadan biri, kendisine getirilen çok acı bir ilacı içmekte cesur davranırken diğeri ise korku duyuyor. İşte bu konudaki kıyas buna benzer.⁶⁴

Ebu Hanife'ye göre meleklerin işlemeleri farz olan ameller, insanların yapması farz olan amellerden farklıdır. Meleklerle farz olan ve bizden önceki ümmetlere de farz kılınmış olan şeyler de, bize farz kılınanlardan farklıdır. Sema ehlinin imanı, önceki ümmetlerin imanı ve bizim imanımız ise hepsi birdir. Zira hepimiz yalnızca Allah'a iman ve ibadet ettik. Aynı şekilde kâfirlerin küfrü ve inkârı bir fakat ibadetleri farklıdır.⁶⁵ Şeytan, mümin kuldandan imanını baskı ve zorla alamaz. Bununla birlikte kul imanını terk ederse, Şeytan da onun imanını alabilir.⁶⁶

Vahiy vasıtasıyla bilgi sahibi olunabilen bir konu olması sebebiyle, kelimî eserlerde sem'iyat ya da nübüvvat başlıkları altında incelenen meleklerle iman konusunda Ebu Hanife'nin eserlerinde fazla bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte Ebu Hanife elçilik vazifeleri olması Allah'tan daha fazla korkup O'nu sevmeleri, insanların göremedikleri olağanüstü hadiselerle şahit olmaları gibi günahlardan alıkoyan özellikleri sebebiyle, meleklerin insanlardan üstün olduklarını belirtmiştir. Melekler, iman ve yakın bakımından müminlerle aynı olmakla beraber müminlere nazaran Allah'tan daha çok sakınırlar.

3-KİTAPLARA İMAN

Ebu Hanife, Kur'an dışındaki ilahî kitap ve sahifelerden bahsetmemiş ve Kelamullah konusunu da Kur'an-ı Kerim bağlamında ele almıştır.

Ebu Hanife'ye göre Kuran-ı Kerim, Allah'ın kelimî olup mushaflarda yazılmış, kalplerde yer tutmaksızın saklanmış, dil ile okunan ve Hz. Peygamber'e indirilmiş bir kitaptır. İnsanların Kuran-ı Ke-

⁶⁴ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 21.

⁶⁵ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 39.

⁶⁶ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 76.

rim'i okuyuşu ve yazması yaratılmıştır fakat Kuran mahlûk değildir. Allah'ın Kuran'da Hz. Musa ve diğer peygamberler ile firavun ve İblis hakkında verdiği haberlerin hepsi Allah kelâmıdır. Allah'ın kelâmı mahlûk değildir fakat Musa'nın ve diğer yaratılmışların sözleri mahlûktur. Kuran Allah'ın kelâmıdır, ezeli ve kadimdir.⁶⁷

Diğer bir ifadeyle Kuran, Yüce Allah'ın yaratılmamış kelâmı, vahyi, tenzili, ilâhî zatının aynı olmayan, zatından da ayrı düşünilemeyen kelâm sıfatı olarak tanımlanır. Mushaf'taki mürekkep, kâğıt ve yazıların hepsi insanlar tarafından yapılmış şeyler olduğundan yaratılmıştır. Yazılar, harfler, kelimeler ve işaretler insanların anlama ihtiyacından dolayı manaya işaret eden şeylerdir. Allah'ın kelâmı ise zatıyla kaim olup, manası bu delalet edici işaretlerle anlaşılır. Bu sebeple Allah kelâmının mahlûk olduğunu söyleyen bir kimse kâfir olur. Yüce Allah daima kendisine ibadet edilendir. Kelâmı ise zatından ayrılmaksızın okunan, yazılan ve ezberlenen şeydir.⁶⁸

Ebu Hanife'ye göre kelâm manasında Kuran ayetlerinin hepsi de fazilet ve üstünlük bakımından birbirine eşittir. Bununla birlikte bazı Kuran ayetlerinde zikir ve zikredilen şeyin fazileti söz konusudur. Ayete'l-Kürsi buna örnek verilebilir. Bu ayetlerde anlatılan şey Allah'ın yüceliği, büyüklüğü ve sıfatlarıdır. Burada hem zikir, hem de zikredilen şeyin fazileti olarak iki güzellik bir araya gelmiştir. Kâfirlerin kıssalarında olduğu gibi bazı ayetlerde ise sadece zikir fazileti vardır. Bu ayetlerde geçen şeylerin bir fazileti yoktur, çünkü söz konusu olan kâfirlerdir. Aynı şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarının hepsi de büyüklük ve üstünlükte eşit olup aralarında herhangi bir farklılık yoktur.⁶⁹

4-PEYGAMBERLERE İMAN

Ebu Hanife'nin akaid risalelerinde peygamberlere iman konusuyla ilgili belirlenebilen görüşler şu şekilde ele alınabilir:

4.1. Peygamberlerin Özellikleri

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın gönderdiği peygamberler farklı dinlere mensup değillerdir. Onlardan hiçbirisi kendi kavmine, kendisinden önce gelmiş olan peygamberlerin dinini terk etmeyi emretmemiştir. Çün-

⁶⁷ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 70-71.

⁶⁸ Ebû Hanife, el-Vasiyye, s. 88-89.

⁶⁹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 76-77.

kü bütün peygamberlerin dini birdir. Bununla birlikte her peygamber kendi şeriatına davet etmiş, kendinden önceki resullerin şeriatına uymalarını istememiştir. Çünkü peygamberlerin şeriatları çok ve çeşitlidir. Bundan dolayı Yüce Allah Kuran-ı Kerim'de, "Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı"⁷⁰ buyurmuştur. Burada Allah, bütün peygamberlere tevhit dinini tebliğ etmelerini, dinleri tek olduğu için de bundan ayrılmamalarını emretmiştir. Nitekim Yüce Allah, "Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahy ettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin"⁷¹ buyurmuştur.⁷² Başka ayetlerde de, "Senden önce gönderdiğimiz her peygambere: "Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin" diye vahy etmişizdir"⁷³; "Zira Allah'ın yaratışında değişme yoktur; işte dosdoğru din budur"⁷⁴ buyurulmaktadır. Bütün bunlar gösteriyor ki Allah'ın dini asla değiştiremez.⁷⁵

Ebu Hanife'ye göre bir peygamberin peygamberliği de Yüce Allah'ın ihsanıyla bilinir. Şöyle ki peygamber Allah'a imana çağırılmış olsa da, Allah kişinin gönlüne çağırmanın peygamber olduğu bilgisini yerleştirmese hiç bir kimse peygamberin hak ve doğru söylediğini anlayamaz. Bunun için Yüce Allah "Sen, sevdiğini doğru yola erdirmezsin, ama Allah, dilediğini doğru yola erdirtir"⁷⁶ buyurmaktadır. Eğer Allah'ı bilmek, sadece peygamberler aracılığıyla olsaydı, insanlar üzerindeki Allah'ı bilme nimeti, Allah'tan değil, peygamberlerden gelmiş olurdu. Hâlbuki gerçekte Allah'ı bilme nimetini peygambere ihsan eden de yine Allah'tır. Netice itibarıyla peygamberi insanlara tanıtp tasdik ettirmesi, Allah'ın onlar için bir nimeti ve lutfudur.⁷⁷

Bizler de peygamberlerin iman ettikleri her şeye iman ederiz. Bununla birlikte iman ve ibadetlerin sevabı konusunda onların bize üstün-

⁷⁰ Maide 5/48.

⁷¹ Şura 42/13.

⁷² Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 16.

⁷³ Enbiya 21/25.

⁷⁴ Rum 30/30.

⁷⁵ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 17.

⁷⁶ Kasas 28/56.

⁷⁷ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 41.

lükleri vardır. Çünkü Yüce Allah peygamberleri, diğer insanlardan peygamberlik yönüyle, sözlerini, namazlarını, evlerini ve bütün her şeylerini, üstün kılmıştır. Bu sebeple Yüce Allah, bize onlara verdiği sevap gibi sevap vermediği zaman zulmetmiş olmaz. Zulüm, hakkımızın karşılığını vermemesi durumunda söz konusu olur. Bununla birlikte Allah'ın, hakkımızı tam olarak verip bizi memnun etmesinden sonra, peygamberlere daha çok ihfanda bulunması zulüm olmaz. Önder oldukları ve Allah'ın emin kulları oldukları için nebi ve resullerin, dünyadaki bütün insanlara üstünlükleri vardır. İbadet, Allah korkusu, huşu ve Allah yolundaki sıkıntılara katlanmak hususunda hiç bir kimse onların seviyesine ulaşamaz. Aynı şekilde bütün insanlar, Allah'ın izni ve onların vesilesiyle doğru yola ulaşıp dualarıyla cennete gireceklerdir.⁷⁸

Ebu Hanife'ye göre bütün peygamberler küçük, büyük günah, küfür ve çirkin durumlardan uzaktır. Bununla birlikte peygamberlerin sürme ve hataları olabilir.

Peygamberlerin mucizeleri ve velilerin kerametleri haktır. Rivayetlerde belirtildiği üzere İblis, Firavun ve Deccal gibi Allah düşmanlarından olmuş ve olacak hallere mucize de, keramet de denmez. Bu, ancak onların isteklerini yerine getirmedir. Çünkü Allah, düşmanlarının isteklerini, onları derece derece azaba çekmek ve sonunda cezalandırmak şeklinde yerine getirir. Onlar da buna aldanarak azgınlık ve küfürde sınır tanımazlar. Peygamberlerin şefaati haktır.⁷⁹

Ebu Hanife peygamberlerden örnek vererek dinin akaid ve fıkıh bölümlerini birbirinden ayırır. O'na göre dinin aslı hiçbir zaman değişmez fakat fıkıh alanıyla ilgili hükümler zamanla değişebilir.

4.2. Hz. Muhammed (sav)

Ebu Hanife'nin akaid risalelerinde Hz. Peygamberle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

Hz. Peygamber'in anne ve babası İslâm'dan önce ölmüşlerdir. Kasım, Tâhir ve İbrahim Allah Resulünün oğulları, Fatıma, Rukiye, Zeynep ve Ümmü Gülsüm de kızlarıdır.⁸⁰ Hz. Muhammed (sav), Allah'ın sevgili ve seçilmiş kulu, resulü ve nebisidir. O hiç bir zaman puta tapmamış, bir

⁷⁸ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 21-22

⁷⁹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74-75.

⁸⁰ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 77.

an bile Allah'a ortak koşmamıştır. O, küçük büyük hiç bir günah işlememiştir.⁸¹

Ebu Hanife'ye göre tevhid dinine inanıp da Hz. Muhammed'i inkâr etme söz konusu olmaz. Eğer böyle bir şey olursa o kimseyi Allah'ı inkâr eden, Allah'ı bildiği konusunda yalancı kimse sayarız. Hz. Muhammed'i inkâr eden kimsenin Allah'ı inkâr ettiği neticesine varılır. Çünkü Allah'ı inkâr eden Hz. Muhammed'i de inkâr etmiş olur. Nitekim Hıristiyanlar, tek olan, oğul edinmeyen, Allah'ı inkârlarından dolayı onun, üç ilâhın üçüncüsü olduğuna inanmışlardır.⁸² Aynı şekilde Yahudiler de hiçbir şeye muhtaç olmayan, eşi ve benzeri olmayan, mülkün gerçek sahibi olan Allah'ın insan şeklinde, fakir, eli bağlanmış, Uzeyr'in de O'nun oğlu olduğuna inanmışlardır. Ateşe tapıp, güneş ve aya secde edenler de bunun benzeridir. Halbuki Kuran'da, "Ayetlerimizi ancak inkarcılar bile bile tanımazlar"⁸³; "Hayır; Rabb'ine and olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiği hükümü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar."⁸⁴ buyrulur. Buna göre Allah'ı bilen fakat Hz. Muhammed'i inkâr eden kimsenin, Allah'ı inkâr ettiğine, Hz. Muhammed'i inkâr etmesini delil gösteririz.

Ebu Hanife bu konuda şöyle bir örnek de verir: Meselâ bir adam günümüze göre yirmi kilo ağırlığındaki bir yükü taşıyabileceğini söylerken onun iki kiloyu bile taşımaktan aciz olduğunu görürsek yirmi kiloyu taşımada daha çok aciz olacağını anlarız. Aynı şekilde Allah'ın hak olduğuna inanıyorum ama bu kişiyi O'nun yarattığını kabul etmiyorum, diyen kimsenin de yalancı olduğu hemen anlaşılır. Zira o kimse gerçekten Allah'a inanmış olsaydı, bütün her şeyi O'nun yaratmış olduğunu da bilirdi. Diğer bir örnek de yakınında yanan bir kandil ile aynı uzaklıkta yanan büyük bir ateş olan kimse, kandili gördüğünü ve ancak yanan kocaman odunları görmediğini söylerse, onun ne kadar yalancı olduğu

⁸¹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.

⁸² Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 26.

⁸³ Ankebut 29/47.

⁸⁴ Nisa 4/65.

anlaşılır. Çünkü kandilin yandığını gören kimse mutlaka yanmakta olan büyük ateşi de daha çok görür.⁸⁵

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın resulü olduğunu bildiği halde bir kimsenin, Hz. Peygamber'in ölümünü veya işkence çekmesini istemesi mümkün değildir. Bu durum, birisini bütün insanlardan daha çok sevdiğini söylemesine rağmen aynı zamanda onu elleriyle öldürmek, etini yemek istemesine benzer. Allah'a ve Hz. Muhammed'e iman ettiğini söyleyen kimse, Hz. Peygamber için o bir Arap'tır, fakirdir gibi bir ayıp ve kusur arama çabası içinde olmaz.⁸⁶ Allah ve Resulü mümin nazarında daima ayıp ve kusurlardan uzaktır. Yüce Allah, Kuran'da, "Peygamber'e itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur"⁸⁷ buyurarak resulünün makamının yüksekliğini onu bütün insan ve cinlerin önderi, kıldığını belirtmiştir. Bunun için Kuran-ı Kerim'de "Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun"⁸⁸ buyurulmuştur.⁸⁹

Hz. Peygamberin şefaati, günahkâr müminler ve onlardan büyük günah işleyip cezayı hak etmiş olanlar için hak ve sabittir.⁹⁰

Miraç haberi hakır, bunu reddeden sapık bir bidatçidir.

Deccal'ın, Yecüc ve Mecüc'ün ortaya çıkması, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın gökten inmesi ve sahih haberlerde bildirilen kıyamet âlemlerinin hepsi de hakır.⁹¹

Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi, Hz. Ebû Bekir sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman daha sonra da Hz. Ali'dir. Allah onlardan razı olsun. Onlar doğruluk üzere, doğruluktan ayrılmayan, ibadet eden kimselerdir. Hepsine sevgi ve saygı duyarız. Hz. Peygamber'in ashabının hepsini sadece hayırla anarız.⁹² "İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır Naim cennetlerinde Allah'a en çok yak-

⁸⁵ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 27.

⁸⁶ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 27.

⁸⁷ Nisa 4/80

⁸⁸ Haşr 59/7.

⁸⁹ Ebû Hanife, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 28.

⁹⁰ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 75.

⁹¹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 77. Bkz. Ebû Hanife, er-Risale, nşr. M. Zahid Kevserî, trc.

Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 80.

⁹² Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 73.

laştırılmış olanlar işte bunlardır.”⁹³ ayeti bu hususu ifade eder. Buna göre önceliği olan kişiler daha faziletlidir. Her mümin ve takva sahibi onları sever, buğz edenler ancak münafık ve kötü kimselerdir.

Hız. Aişe de Hız. Hatice'den sonra kadınların en faziletlisi, müminlerin annesi,⁹⁴ zinadan uzak, Rafizilerin iftira ve iddialarından münezzehtir. Kim ona zina isnadında bulunursa, kendisi zina mahsulüdür.⁹⁵

5- AHİRET GÜNÜNE İMAN

Ebu Hanife ahirete iman konusunda kendisine ulaşan rivayetlere de geniş yer vererek şöyle der: Bana bir zat, Minhal b. Amr'dan O da İbn Abbas'tan rivayet etti: Hız. Peygamber: “Ümmetimin en kötöleri ben cehennemde değil, cennette olacağım, diyenlerdir”⁹⁶ buyurdu. Aynı şekilde, bana Ebû Zübyan'dan rivayet edildiğine göre, Hız. Peygamber: “Ümmetinden müteelli olanların vay haline,” buyurdu. Müteelli kimdir diye sorulunca: “Onlar, falanca kimse cennette, filanca kimse de cehennemdedir, diyenlerdir.”⁹⁷ Bana Nafi'nin ona da İbn Ömer'in naklettiğine göre, Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah kıyamet günü hüküm verinceye kadar, ümmetinden birilerinin cennette veya cehennemde olduğunu söylemeyiniz.” Bana, Ebân, ona da el-Hasan'ın rivayet ettiğine göre Hız. Peygamber: “Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Kıyamet günü Ben kullarım hakkında hükmedip, yerlerine göndermeden, siz onları cennet veya cehenneme göndermeyin.”⁹⁸

Ebu Hanife bu konudaki başka bir rivayeti de şöyle nakleder: Bana Hammâd, İbrahim'den, o da İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre Hız. Peygamber: “Kim İslâm'a sonradan kötü bir şey sokarsa helak olur, bidat çıkaran sapıklığa düşer, sapıklığa düşen de cehennemdedir.” buyurmuştur.⁹⁹ Bize Hammad, ona da İbrahim'in bildirdiğine göre, İbn Mes'ud: “Şüphesiz en şerli şeyler sonradan ortaya çıkarılan şeylerdir. Sonradan ortaya konan her şey bid'attir; her bid'at ise dalalet, her dalalet de cehennemdedir” demiştir.

⁹³ Vakıa 56/10-12.

⁹⁴ Ebû Hanife, el-Vasiyye, s. 89-90

⁹⁵ Ebû Hanife, el-Vasiyye, s. 91.

⁹⁶ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 57

⁹⁷ Bkz. Buhari, “Sulh”, 10.

⁹⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 58.

⁹⁹ Bkz. Buhari, “İ'tisam”, 5.

Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber: "İsrail oğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı, ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak. En büyük cemaat ötesinde hepsi ateştedir." buyurmuştur.¹⁰⁰

Kıyamet günü mizanla amellerin tartılması, Hz. Peygamber'in havzı, kıyamet günü hasımlar arasında, iyilikler alınarak kısas ve hesaplaşma olması haktır. İyiliklerin bulunmaması durumunda kötülüklerin alınması caiz ve gerçektir.¹⁰¹ Mizan haktır. "Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile yapıları ortaya koyarız. Hesap gören olarak Biz yeteriz."¹⁰² ayeti bunu gösterir. İnsanın amel defterini okuması da haktır. "Kitabını oku, bugün, hesap görücü olarak sen kendine yetersin"¹⁰³ ayeti bunun delilidir.¹⁰⁴

Ebu Hanife'ye göre kabirde münker ve nekir meleklerinin sorguları, kabirde ruhun cesede iadesi gerçektir. Bütün kâfirler ve isyan eden müminler için kabir sıkıntısı ve azabı vardır.¹⁰⁵ Kabir azabı, münker ve nekir suali hakkında hadisler rivayet edilmiştir. Kabir azabını bilemem diyen kişi helak olmuş Cehmiyye gibi olur. Böyle bir durumda, Allah'ın kabir azabını belirttiği "Kendilerine iki defa azap edeceğiz"¹⁰⁶ ve "Zulmedenlere, şüphesiz, bundan başka da azap vardır;"¹⁰⁷ ayetlerini inkâr etmiş olur. Ben ayete inanıyorum, ama tefsir ve teviline inanmıyorum, derse de kâfir olur. Zira Kuran'da, tevilî tenzilinin aynı olan ayetler vardır ki bunu kim inkâr ederse o kâfir olur.¹⁰⁸

Ebu Hanife'ye göre Cennet ve Cehennem şu anda yaratılmıştır, ebediyen de yok olmayacaklardır. Huriler de ebediyen ölmezler. Yüce Allah'ın cezası ve sevabı ebedîdir.¹⁰⁹ Allah Kuran'da cennet nimetlerini "Bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen bol meyveler"¹¹⁰ olarak anlat-

¹⁰⁰ Tirmizi, "İman" 18; İbn Mace, "Fiten", 17.

¹⁰¹ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 75.

¹⁰² Enbiya 21/47.

¹⁰³ İsrâ 17/14.

¹⁰⁴ Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, s. 90-91.

¹⁰⁵ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 76.

¹⁰⁶ Tevbe 9/101.

¹⁰⁷ Tur 52/47.

¹⁰⁸ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 57.

¹⁰⁹ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 75-76.

¹¹⁰ Vakıa 56/32.

maktadır. Cennet ehli cennete ve cehennem ehli de cehenneme girdikten sonra cennet ve cehennem yok olacaktır diyen kimse orada ebedî kalışı inkâr ettiği için, kâfir olur.¹¹¹ Cennet ve Cehennem ehli için yaratılmıştır. Allah müminler için Cenneti yarattığını “Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış”¹¹² ayeti ile kâfirler için de Cehennemi yarattığını “İnkâr edenler için hazırlanmış”¹¹³ ayeti bildirmiştir. Allah Cennet ve Cehennem’i mükafat ve ceza için yaratmıştır.¹¹⁴ Bu konuda günahlar, mümine zarar vermez, günah işleyen kimse Cehennem’e girmez, dünyadan mümin olarak ayrılan kimse, fasık da olsa Cehennem’de ebedî kalacaktır, gibi sözler söylenemez.¹¹⁵

Ebu Hanife’ye göre Allah insanları ölümünden elli bin sene sonra geçen günde; ceza, sevap ve hakların edası için diriltir. “Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir”¹¹⁶ ayeti bu hususa işaret etmektedir.

Cennetliklerin de Yüce Allah’a benzetme ve herhangi bir yön olmadan kavuşmaları haktır.¹¹⁷ Müminler Cennet’te Allah’ı herhangi bir uzaklık olmaksızın, benzetme ve keyfiyet olmadan baş gözleriyle göreceklendir.¹¹⁸ Aynı şekilde cennette komşuluk ve Allah’ın önünde bulunma durumu da nasıl olduğu bilinmeyen şeylerdir.¹¹⁹

6- KAZA VE KADERE İMAN

Ebu Hanife’nin akaid risalelerinde bu konuyla ilgili verdiği bilgiler şu başlıklar altında incelenebilir:

6.1. Kaza ve Kader

Ebu Hanife’ye göre kaza, kader ve dileme, Allah’ın keyfiyeti bilmeyen sıfatlarındandır. Allah yok olanı, yokluğunda o haliyle de bilir, yarattığı zaman onun nasıl olacağını da bilir. Var olanı, varlığında var olarak bilir, onun yok olması halinde nasıl yok olacağını da bilir. Allah

¹¹¹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 63.

¹¹² Ali İmran 3/133; Hadid 57/21.

¹¹³ Bakara 2/24; Ali İmran 3/131.

¹¹⁴ Ebû Hanife, el-Vasiyye, s. 90-91.

¹¹⁵ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.

¹¹⁶ Hacc 22/7. Bkz. Tirmizi, “Kader” 17.

¹¹⁷ Ebû Hanife, el-Vasiyye, s. 90

¹¹⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.

¹¹⁹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 76.

ayakta duranın ayakta duruşunu, oturduğu zaman da oturuşunu bilir. Bütün bu durumlarda Allah'ın ilminde ne bir değişme, ne de sonradan olma bir şey meydana gelmez. Değişme ve uyumsuzluk, sadece yaratılanlarda olur. Allah, eşyayı herhangi bir şeyden yaratmamıştır. O, eşyayı takdir ederek oluşturmuştur. Allah, eşyayı var oluşundan önce, ezelde de bilmektedir. Allah'ın dilemesi, ilmi, kazası, takdiri ve levhi mahfuz'daki yazısı olmadan, dünya ve ahirette hiçbir şey gerçekleşmez. Allah'ın levhi mahfuz'daki yazısı, hüküm olarak değil, nitelik olarak yazılıdır.¹²⁰ Hayır ve şerrin takdiri de Allah'tandır. Eğer bir kimse hayır ve şerrin takdirinin Allah'tan başkasından olduğunu söylerse, o kimse Allah'ı inkâr ve tevhid inancını iptal etmiş olur.¹²¹

Yüce Allah, kaleme yazmasını emretmiş, kalem de “ne yazayım ya Rabbi” deyince Allah da ona kıyamete kadar olacak şeylerin hepsini yaz,” demiştir.¹²² “İnsanların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır. Küçük ve büyük, hepsi satır satırdır.”¹²³ ayetleri bunu belirtmektedir.¹²⁴ Hz. Peygamber (sav): “Sizden herhangi birisinin ana karnında yaratılması, kırk gün nutfe, sonra bir kan pıhtısı, sonra bunun gibi bir parça et olarak devam eder. Bundan sonra Allah'ın gönderdiği bir melek onun rızkını, ecelini, saîd veya şaki olacağını yazar. Allah'a yemin ederim ki, kişi, Cehennemle kendi arasında bir zira mesafe kalıncaya kadar cehennemliklerin işlerini yapar, daha sonra ilâhi yazı onu geçer. Başka bir kimse de cennet ehlinin amelini yapar, cennetle arasında bir zira mesafe kalmışken cehennem ehlinin işlerini yapar sonra da ölür ve cehenneme girer”¹²⁵ buyurmuştur.¹²⁶ Ebu Hanife burada Allah'ın dilemesini, kaza ve kaderi nasıl olduğu tam bilinmeyen sıfatlar olarak tanımlar. Bu konuyu daha ziyade nasslardaki bilgilerden hareketle Allah'ın bilmesi, takdir etmesi ve nitelik olarak levhi mahfuzdaki yazısıyla açıklar.

¹²⁰ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 72.

¹²¹ Ebû Hanîfe, el-Vasiyye s. 87-88

¹²² Bkz. Tirmizi, “Kader”, 17; Ebu Davud, “Sünne”, 16.

¹²³ Kamer 54/52-53.

¹²⁴ Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, s. 90.

¹²⁵ Bkz. Buhari, “Bedü'l-Halk”, 6; Ebu Davud, “Sünne”, 16.

¹²⁶ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 49.

6.2. İnsanın Fiilleri

Ebu Hanife'ye göre kulların hareket ve sükûn gibi bütün fiilleri kendi kespleridir ve onların yaratıcısı ise Yüce Allah'tır. Bu fiillerin hepsi Allah'ın dilemesi, ilmi, hükmü ve kaderi ile gerçekleşir. İman ve küfür de kulların kendi fiilleridir. Allah, inkar edeni, küfrü esnasında kâfir olarak bilir. O kimse daha sonra iman ederse, imanını esnasında mümin olarak bilir, ilmi ve sıfatı değişmeksizin onu sever.¹²⁷

İnsanın kendisiyle kötülük işlediği istitâat, iyilikleri işlemesine uygun olarak yaratılmıştır. Kul, Allah'ın iyilikte kullanılmasını emrettiği istitâatı kötülüğe yöneltmesinden dolayı ceza görecektir.¹²⁸ Bu noktada istitâat fiilden önce ve sonra değil fiille beraberdir. Eğer istitâat fiilden önce olursa kul ihtiyacı anında Allah'tan müstağni olur. Bu ise "Allah zengindir, siz ise fakirsiniz"¹²⁹ ayetine uygun olamaz. İstitâatin fiilden sonra olması ise eylemin güç ve iktidarsız olmasını gerektireceğinden bu mümkün değildir.¹³⁰ Görüldüğü gibi Ebu Hanife fiilleri insanın kesbi Allah'ın da yaratması, ilmi, dilemesi, hükmü ve kaderi olarak açıklar. Burada kulun kendisine iyilik yapmak için verilmiş olan istitâati kötü yolda kullanmasından dolayı sorumlu olduğunu söyler.

6.3. Allah'ın İradesi

Ebu Hanife'ye göre bütün ibadetler, Allah'ın emri, sevmesi, istemesi, ilmi, dilemesi, kazası ve takdiri ile vacip kılınmıştır. Bütün günahlar da Allah'ın ilmi, kazası, takdiri ve dilemesi ile olmakla beraber, rızası ve emri değildir.¹³¹ Allah, nafile ibadetler gibi, emretmemiş olduğu bir şeyden razı olabilir. Allah'ın bir şeyi emrettiği halde ondan razı olmaması durumu olmaz. Çünkü Allah emrettiği her şeyden razı olur. Allah kullarına küfür ve masiyet gibi razı olmadığı şeyler için azab eder. Allah onlar hakkında dilediği için azap eder. Çünkü Allah kullarında asi için masiyeti, kâfir için küfrü dilediği halde, küfür ve masiyet dolayısıyla cezalandırır. Yani Allah, onlara İslâm'ı emretmiş, sonra onlar için küfrü dilemiştir. Allah'ın dilemesi emrini geçmiştir.

¹²⁷ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 73.

¹²⁸ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 48.

¹²⁹ Muhammed 47/38.

¹³⁰ Ebû Hanîfe, el-Vasiyye s. 89-90.

¹³¹ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 73.

Allah'ın dilemesi, rızası ve emrettiği hususta taat ile amel eden kimse için, Allah'ın rızası vardır. Allah'ın emrettiğine aykırı amel işleyen kimse her ne kadar O'nun dilemesi ile işlemişse de bu işte Allah'ın rızası yoktur, O'na karşı günah işlemiş olur. Günah ise Allah'ın rızasına aykırıdır. Allah, kullarını, razı olmadığı küfürden dolayı azaba çeker.¹³² Fakat onların taatı terk etmeleri ve masiyet işlemelerinden dolayı azap etmeye rızası vardır.

Allah, insanlar için küfrü de imanı da dilemiştir. Aynı şekilde kâfirler için küfrü, zina edenler için zinayı, hırsızlık edenler için hırsızlığı, ilim erbabı için ilmi, hayır sahipleri için de hayrı dilemiştir. Allah, kâfirleri yaratmadan önce onların kâfirler ve sapıklar olmasını dilemiştir. Allah kâfirleri yaratmaya razı olduğu şeyden dolayı azaba uğratar. Çünkü Allah, küfrü yaratmaya rızası olduğu halde onlara küfürlerinden dolayı azab eder. Fakat Allah'ın bizatihi küfre rızası yoktur. Allah onlar hakkında diler, ama razı olmaz. Çünkü Allah İblis'i yaratmıştır, İblis'i yaratmaya rızası var, fakat İblis'in kendisine rızası yoktur. Allah, içkiyi ve domuzu yaratmıştır. Onları yaratmaya rızası olduğu halde kendilerine rızası yoktur. Allah içkinin kendisine rıza gösterse idi, onu içen Allah'ın razı olduğu şeyi içmiş olurdu. Fakat onun içkiye ve küfre, İblis'e ve fiillerine rızası yoktur. Fakat bizzat Hz. Muhammed'e rızası vardır. Yahudilerin "Allah'ın eli bağlıdır"¹³³ sözüne Allah'ın rızası yoktur.¹³⁴

İnsanların amelleri farzlar, fazilet ve isyan olmak üzere üç kısma ayrılır. Farzlar, Allah'ın emri, dilemesi, sevgisi, rızası, kazası, kudreti, ilmi, başarılı kılması, yaratması ve Levh-i Mahfuz'da yazması iledir. Fazilet olan ameller Allah'ın emri olmayan farzlar dışındaki işlerdir. Fazilet olan ameller Allah'ın dilemesi, sevgisi, rızası, kaza ve kaderi hükmü, ilmi, başarılı kılması, yaratması ve Levh-i Mahfuz'da yazması sonucunda gerçekleşir. Masiyet olan amellerde Allah'ın emri, muhabbeti, rızası ve başarılı kılması olmadan; O'nun dilemesi, kazası, takdiri, hızlanı, ilmi ve Levh-i Mahfuz'da yazması gerçekleşir.¹³⁵

¹³² Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 59.

¹³³ Bkz. Maide 5/64.

¹³⁴ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 60.

¹³⁵ Ebû Hanîfe, el-Vasiyye s. 88.

Ebu Hanife Allah'ın iradesi konusunu Allah'ın emri, istemesi, ilmi, dilemesi, kazası ve takdiri ile açıklar. Günahlar Allah'ın emri ve razı olduğu şey değildir. Ancak günahlar Allah'ın ilmi, kazası, takdiri ve dilemesi ile olur. Allah emrettiği şeylerden razıdır ancak nafîle ibadet gibi emretmediği şeylerden de razı olabilir, razı olmadığı şeyleri cezalandırır.

SONUÇ

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin akaid risalelerinde dağınık bir şekilde zikredilen itikadi görüşlerinin iman esasları başlığı altında sistemli bir şekilde değerlendirilmesiyle şu sonuca varılmıştır:

Ebu Hanife Allah'ın varlığı ve birliği konusunda İhlas suresinden hareketle tevhid prensibine vurgu yapmaktadır. Birden fazla ilah anlayışını benimseyen her türlü inanış Allah'ı inkar hususunda aynı olurken müminler inanç ve ibadet bakımından bunlardan farklıdır.

Allah'a iman O'nun sıfatlarını bilmekle gerçekleşir. Allah'ın zatî sıfatları hayat, kudret, ilim, semi, basar, irade, kelam ve tekvindir ki bunlar günümüz kitaplarında genel olarak subuti sıfatlar başlığı altında incelenir. İmam-ı Azam vücud, kıdem, beka, muhalefetün lil-havadis, vahdaniyet, kıyam bi nefsihi gibi sıfatlara yeri geldikçe bazı ayetlerin açıklamalarında değinmektedir.

Allah'ın fiili sıfatları konusunda tahlik, terzik, inşa, ibda, sun' ile diğer bazı fiili sıfatları incelemiştir. Ebu Hanife Allah'ın sıfatları konusunda sınıflandırma yapmaktan daha ziyade onların ezeli oluşu ve mahlukatın sıfatlarına benzemeyişi üzerinde durmaktadır.

Haberî sıfatlar konusunda tenzihçi bir yaklaşım sergileyen Ebu Hanife'ye göre Allah'ın eli, yüzü, nefsi, gazabı, rızası, arşa istivası gibi sıfatlarının nasıl olduğu bilinmez. Bu sıfatlara Allah ve resulünün bildirdiğinden başka bir anlam yüklemek onları inkar anlamına gelir.

Ebu Hanife'nin eserlerinde meleklerin müminlere benzer ve üstün yönlerinden başka fazla bir bilgi yer almamaktadır.

Kitaplara iman konusunda Kuran'ın mahlûk olmadığını, onun Allah kelâmı olup ezeli ve kadim olduğunu vurgulanmaktadır. O'na göre Allah kelâmının yaratılmış olduğunu söyleyen kişi kafir olur.

Ahirete iman konusunda yeniden dirilme, Allah'a kavuşma, rü'yetullah, mizan, hesap, amellerin tartılması, amel defteri, kabir azabı,

sorgu melekleri, haşır, huri, cennet ve cehennemın Őu anda yaratılmış ve ebedi olduğu gibi konular ele alınmıŐtır.

Ebu Hanife'ye göre haklarında Allah hüküm verinceye kadar herhangi birisinin cennetlik ve cehennemlik olduğuna hükmedilemez.

Kabir azabını cennet ve cehennemde ebedi kalışı inkar eden kişi kafir olur. Bidat çıkarıp dalalete düşen kişi de cehennemdedir.

Peygamberlerin srme ya da hataları varsa da onlar küçük ve büyük günahlar ile çirkin hallerden uzaktır.

Peygamberlerin mucizeleri ile velilerin kerameti haklıtır.

Mümin Hz. Muhammed'i inkâr edemez, O'nun sıkıntı çekmesini veya ölmesini isteyemez, böyle bir durum Allah'ı da inkâr etme anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in Şefaati, Miraç olayı ve kıyamet almetleri haklıtır, bunları kabul etmeyen ehl-i bidat olur. Peygamberlerden sonra fazilet sırlaması, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali kadınlardan da Hz. Hatice ve Hz. AyŐe Őeklindeyir. Her mümin bunları sever ancak münafık ve kötü kimseler onları sevmez, iftira eder.

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın dilemesini, kaza ve kaderi, keyfiyeti bilinmeyen sıfatlardır. Kaza ve kader; Allah'ın bilmesi, takdir etmesi ve nitelik olarak levhi mahfuzdaki yazısıyla açıklanır. O'na göre fiiller insanın kesbi Allah'ın da yaratması, ilmi, dilemesi, hükmü ve takdiri ile gerçekleşir. İnsan kendisine iyilik yapmak için verilmiş olan istitaati kötü yolda kullanmasından dolayı sorumludur. Allah'ın iradesi: Allah'ın emri, ilmi, dilemesi, kazası ve takdiridir. Allah günahları emretmez bundan da razı olmaz. Bununla birlikte günahlar Allah'ın ilmi, kazası, takdiri ve dilemesi ile olur. Allah emrettiği Şeylerden razı olurken nafile ibadet gibi emretmediği bazı Şeylerden de razı olabilir.

Ebu Hanife'nin beş eserindeki iman esaslarıyla ilgili bu bilgiler günümüz kitaplarındaki ilgili bölümlerle büyük lde benzerlik göstermektedir. Buna göre İmam-ı Azam ehli sünnet itikadının oluŐmasına zemin hazırlamakla birlikte itikadi görüŐleriyle günümüzde hala büyük lde etkisini sürdüren önemli bir kelimedir.